

Forn búseting í Føroyum¹⁾

Arne Thorsteinsson

Inngangur.

Tá talað verður um forna búseting, er tað helst búsetingin í víkingaöld og miðöld, ið hugsað verður um; hesi tíðarskeið, sum vit lítið og einki vita um frá skrivligum keldum, og har søguligi kunnleikin tí má verða bygdur á eina samskipaða viðgerð av skrivligum, málsligum og fornfrøðiligum keldum.

Helst verður eisini hugsað um tíðarskeiðið undan víkingaöldini, tá onnur fólk enn norðbúgvar, helst keltar, hava búð í Føroyum, men vit vita ógvuliga lítið um hesa búseting, og heldur ikki hugsi eg, hon hevur havt nakran týðning fyri ta seinru búsetingarsøguna, so eg ætli ikki at gera meira burtur úr tíðarskeiðinum undan víkingaöldini á hesum sinni.

Hóast flest okkara hava upplivað stórar samfelagsligar broytingar ta stuttu tíð, vit hava livað, eru tað helst ikki nógv, sum til fulnar eru før fyri at skilja, hvussu púra øðrvísi okkara samfelag var skipað fyri 200 ella bert fyri 100 árum síðani, tá tær fyrstu sluppirnar vóru farnar at leggja lunnar undir nútíðar fiskimannasamfelaði í Føroyum, men landbúnaðurin tó enn var høvuðsvinnan, hóast landbúnaðarskipanin varð nógv broytt av teimum rembingum, sum í 19. öld fyrireikaðu ta nýggju samfelagsskipanina (Joensen 1975: 17 ff). Longu í endanum á 18. öld síggja vit, at menn hava ikki longur hug at vera húskallar undir teimum treytum, sum

¹⁾ Greinin er við ymsum broytingum prentað eftir handriti til fyrilestur, sum hildin varð í Útvarpi Føroya 1. og 15. januar 1978.

bodnar vóru, og hóast ráð vórðu roynd at noyða slíkar menn í húskallatænastu (Bærentsen 1911 A, 88—142), var endin tó tann, at teir við traðarbrúkum fingi møguleikar at reka sjálvstøðugt jarðarbrúk. Landbúnaðurin fekk á hendan hátt eina uppblómning í 19. øld, og í flestum bygðum mundi tá verða velt upp úr nýggjum mangar ferðir meir enn nakrantíð áður. Fólktalið nørðist, og tann nógva nýbygging kámaði í vissan mun ta fornu búsetingarskipan, sum til tá hevði valdað. Á kortum úr endanum á 19. øld kunnu vit tó enn síggja ta fornu búsetingarskipan, sum ikki er vorðin sprongd fyrr enn nú á okkara døgum.

Fyri 200 árum síðan vóru tær kreftir, sum skuldu broyta samfelagið so fullkomiliga, ikki enn farnar rættiliga at virka. Vit mæta tá tí forna landbúnaðarsamfelagnum, sum í flest øllum sínum viðurskiftum — og ikki minst í búsetingarskipanini — hevur røtur langt aftur í forna tíð. Hetta var eitt landbúnaðarsamfelag burtur av, ikki soleiðis at skilja, at bert velting, neytahald og seyðahald høvdu búskaparligan týdning; hjávinnumar útróður, fuglaveiði og grindaveiði høvdu alstóran búskaparligan týdning, men rættindini at reka hesar hjávinnumar vóru nær knýtt at ognar- ella nýtslurættinum til jørð, og størsti parturin av úrtøkuni úr hjávinnum kom teimum til góðar, sum sótu við jørðini. Ymsar skrivaðar og óskrivaðar fyriskipanir, sum t. d. strandrættur, bátsbandið, landpartur og jarðarhvalur, knýttu sostatt allar vinnur saman í eina búskaparskipan við jørðini sum miðdepli, og ognarviðurskiftini vóru tí avgerandi í øllum samfelagsviðurskiftum, og hava eisini stýrt tí búsetingarligu gongdini.

Sum flestum kunnugt eru føroysk jarðarviðurskifti út av lagi fløkjaslig. Menn eiga ein snøkil her og ein snøkil har, og um so er, at maður eigur nógva ognarjørð, merkir hetta bert, at hann eigur stórt tal av snøklum (Bærentsen 1911 B). Bóndagarðar sum soleiðis eru ikki til uttan kongsgarðarnir, og teirra millum er eisini eitt stórt tal bert at rokna sum snøklar. Henda sundurmorling av ognarjørðini stendst av, at jørðin gjøgnum öldir er vorðin skift millum arvingarnar í smærri og smærri

eindir. Eisini tær smáu býtiseindirnar kennast nærum láturligar, tá hugsað verður um, hvat jørðin gevur av sær. Eftir teimum tølum, Svabo sigur frá (Svabo 1959: 218, 348, 411), hevur ein mørk í jørð í seinra parti av 18. øld í miðal borið eina kúgv og fimtingin av tí næstu, einar 30 áseyðir og gav $\frac{4}{5}$ av eini tunnu av korni. Ein gyllin bar í miðal 7 % av eini kúgv, 2 áseyðir og gav 5 % av eini tunnu av korni, og tøluni fyri 1 skinn í jørð vóru 4 ‰ av kúnni, $\frac{1}{10}$ av áseyði og 4 ‰ av eini tunnu av korni. Hetta eru miðaltøl, men av tí at býtiseindirnar ikki hava nakað fast virði, eru frávikini frá hesum miðaltølum sjálvsagt ógvuliga stór.

Í hesi sundurpettanini tykist hugmyndin um jørðina sum part av einum garði púra at vera horvin í Føroyum, til mun frá t. d. viðurskiftunum í Vesturnoregi (Helms 1911: 625—33). Hóast jørðin har mangastaðni er líka sundurpettað sum í Føroyum, verður hon í matriklinum roknað sum hoyrandi til ein garð, meðan í Føroyum bert hevur verið hugsað um jarðarstykkini.

Nakað øðrvísi er við kongsjørðini. Millum kongsfestini finna vit í 1584 einar 30 óbýttar garðar, men flestu festini munnu vera partar av upprunagørðum, og í mongum førum bert smápetti av teimum. Í tí elstu jarðarbókini frá 1584 síggja vit t. d., at næstan $\frac{1}{3}$ av øllum kongsfestunum bert eru 1 mørk ella minni. Hvussu hugmyndin um garðin eisini her er kámað, síggja vit best av tí máta, umsitingin serstakliga í 17. øld hoyggjar aftur og fram við jarðaeindunum millum festini (Degn 1945).

Búsetingarliga rokna vit Føroyar at vera býttar í 85 bygdir, umframt niðursetubygdirnar frá yngri tíð. Umleið helvtin av bygdunum eru skipaðar í býlingar, soleiðis at vit í seinru helvt av 18. øld kunnu rokna við 217 greitt avmarkaðum búplássum eftir uppgerð Svabos frá 1781—82 (1959: 364—81). Tey flestu av hesum búplássum eru aftur býtt í smærri bústaðareindir, hús ella stovur. Lívsgrundarlagið undir mongum av hesum húsum var nakað av ognarjørð, eitt størri ella minni festi ella mangan eitt festi við nakað av ogn afturat.

Í teimum flestu býlingunum finna vit sostatt kongsfesti og ognarhús hvørt um annað. Nakrir fáir býlingar hava tó í søguligari tíð verið óbýttir, men í hesum førum hevur býlingurin altíð verið ein kongsgarður ella í einstøkum førum ein aðalsgarður. Á sama hátt kunnu vit finna einstakar bygdir, sum eru óbýttir kongsgarðar.

Spurningurin er nú, hvussu henda búsetingarskipan við bygðum býttum í býlingar, sum aftur eru býttar í hús við størri ella minni tali av smábýttum jarðarpettum í húsinum, er framkomin, tí tað er greitt, at tann fløkjasliga búsetingar- og jarðarskipan, vit finna í føroyska bóndasamfelagnum fyri 200 árum síðan og enn í dag í bygðum, sum ikki eru útskiftar, ikki er lögð soleiðis til rættis av skilamonnum. Henda skipan má vera úrslitið av broytingum, sum eru farnar fram gjøgnum øldir, og orsøkin til hesar broytingar kann neyvan vera annað enn arvaskifti.

Í doktoraritgerð síni hevur Chr. Matras professari viðgjørt føroysku búsetingarsøguna, grundað á staðanavnagransking (Matras 1932: 13—24). Chr. Matras hugsar sær, at hvør einstøk bygð einaferð hevur verið ein garður, men samstundis vísir hann á, at teir upprunaligu landnámsgarðarnir hava rokkið um fleiri bygdir, í summum førum heilar oyggjar, tí tað ber til at vísa á, at summi bygðanøvn eru upprunalig og onnur yngri í mun til teirra. Slíkar yngri bygdir eru framkomnar við sundurbýting av upprunaliga landnámsgarðinum. Næsta stigið í sundurbýtingini er so, at bygðin verður skift sundur í fleiri garðar, sum gerast grundarlagið undir býlingunum. At enda verða húsini ella stovurnar stovnaðar við sundurbýting av býlinginum.

Hetta mynstrið, sum Chr. Matras setti upp, hevur verið góðtikið av øllum granskarum, og lati tað verða sagt beinanvegin, at heldur ikki eg ivist í, at tað er soleiðis, broytingarnar eru farnar fram. Men nær hendu tær? Chr. Matras sigur einki um, nær hann heldur, at stovnanin av bygðum er liðug, men søgumaðurin Róland Waag Høgenesen (1971:2) metir, at bert helvtin av føroysku bygðunum vóru stovnsettar um 13—1400.

Um býlingarnar sigur Chr. Matras, at vit við vissu kunnu halda, at teir fyrstu býlingagarðarnir vórðu stovnsettir í minsta lagi eini 200 ár undan trúðótini, tað er um 1300 ella møguliga fyrr.

Sundurskiftingina av býlingunum og sostatt stovnsetanina av húsum heldur Chr. Matras seg kunna tíðarfesta til umleið 1600—1700. Seinri høvundar hava eisini tikið undir við hesum tíðarfestingum, t. d. sigur Bjørk sorinskrivari (Bjørk 1975: 38), at býlingarnir eru stovnaðir undan 1584, tá vit fáa ta elstu jarðarbókina, men flest øll húsini eru sett á stovn seinri. Eftir kannig Arnbjørn Mortensens (1954: 52—57) av fólkatáli og ognarbýting um 1600 skulu tá hava verið 264 bóndahús við 3,1 mk. í kongs í miðal umframt ognarjörð og 120 ognarhús við 7,4 m. í ogn upp á húsið í miðal, og gevur hetta 384 hús ella knappliga 2 hús í hvørjum býlingi í miðal.

Tað er av stórum týðningi at royna at gera sær greitt, hvussu búsetingin var vordin um 1600, tá vit fáa okkara fyrsta møguleika at gera eina samanfataði meting av teimum skriv-
aðu keldunum, tí um so er, at teir høvundar, eg havi nevnt, hava rætt í sínum metingum, noyðast vit at hugsa okkum eitt miðaldarsamfelag við óbýttum býlingagørðum, og tann jarða-
fløkjan, sum vit síggja í 18. øld og seinri má sostatt vera komin í eftir 1600. Víkingaaldarsamfelagið, mugu vit somu-
leiðis hugsa okkum til, hevur bert havt ein garð í hvørji bygd. Hetta samsvarar eisini teirri hugmynd, sum nógvir fornfrøð-
ingar hava, tá teir standa á einum miðaldar toftaeki og siga
»Her er ein garður.«

Fornfrøðilig greining.

Sum tað skilst hava búsetingarsøguligu spurningarnir higartil bert verið viðgjørdir av staðanavnagranskarum og søgu-
monnum. Fornfrøðiligt keldutilfar hevur ikki verið nógv frammi í hesi viðgerð — og tað av góðum grundum. Í Fø-
oyum er fornfrøði so nýggj vísindi, at grundleggjarin og í mong ár Føroya einasti fornfrøðingur, Sverri Dahl, enn er virksamur innan sítt øki, og mest takkað veri arbeiði hansara

hava vit eitt rað av fornfrøðiligum rannsóknnum, serstakliga úr víkingaöld, men eisini úr miðöld, sum fer at kunna verða nýtt í búsetingarsøguligu granskingini. Eg sigi, at tað fer at kunna verða nýtt, tí enn vantar okkum ta tíðarkrevjandi útreiningina av fornfrøðiliga tilfarinum, so øll granskingarúrslit, sum verða bygd á hetta tilfarið, eru bert fyríbils.

Bæði í Hvalba (óprentað), á Sandi (Krogh 1975) og á Eiði (óprentað) eru funnar leivdir av víkingaaldarbúplássum, sum liggja soleiðis fyri, at vit mugu halda tey vera annaðhvørt einasta garðin ella týdningarmesta garðin í avvarðandi bygd í víkingaöldini. Tað, sum fær meg at halda hetta, er, at í øllum trimum støðum er bústaðurin nær knýttur at forna kirkjustaðnum í bygdini. Eftir øllum at døma hevur kirkju-skipanin í Føroyum verið tann sama, sum so mangar aðrar staðir, t. d. í Íslandi og Grønlandi, har bóndin átti kirkjuna, og hon stóð sum eitt hús millum onnur á garðinum (Krogh 1975: 49—51). Allir garðar høvdu tó ikki kirkju, bert teir ríkastu og týdningarmestu.

Kanska er støðan tann sama í Kvívík (Dahl 1951), har tær kendu toftirnar av einum 22 m longum víkingaaldar langhúsi og har afturat fjós og hoyløða liggja heilt nær forna kirkjustaðnum. Men eg haldi tó ikki. Millum víkingaaldartoftirnar og kirkjustaðin rennur tann stóra áin, sum skilir, so sambandið millum kirkju og bústað neyvan hevur verið tað besta, eitt nú í áarføri. Eisini støddin á fjósinum fær ein at undrast. Ætlandi hevur har verið pláss til 12 neyt, men hetta má eisini í víkingaöld haldast at vera ov lítið til ein 48 marka garð, um vit hugsa okkum bygdina óbýtta. Óivað má roknast við fleiri fjósum kanska á sama garði, men helst á einum meiri týðandi garði við kirkjustaðin hinumegin ána. Eg haldi tískil, at vit í Kvívík longu í víkingaöld mugu umhugsa møguleikar fyri tveimum gørdum í minsta lagi, ella eitt sundurbýti í tveir býlingar, sum nú á døgum bera nøvnini Fyri heiman Á og á Kirkjuteigi.

Í øðrum bygdum er púra skilligt, at víkingaaldar búpláss eru at finna, sum ikki eru knýtt at kirkjustaðnum í bygdini.

Í Seyrvági (Dahl 1965) er funnið eitt víkingaaldar langhús, sum partvíst tí at tað er heldur lítið, um 14 m langt, og partvíst tí tað liggur burtur frá forna kirkjustaðnum má haldast at hava staðið á einum minni týðandi garði í bygdini, meðan høvuðsgarðurin hevur verið, har kirkjan stendur. Somu mynd finna vit í Fuglafirði, har eitt 17 m langt víkingaaldar langhús er rannsakað í fyrndarbýlinginum við Gjógvará (Dahl 1958), men forni kirkjustaðurin í bygdini er í fyrndarbýlinginum við Garð og í Vestmanna, har eitt víkingaaldar langhús finst í Kálgarðinum, fittan tein frá forna kirkjustaðnum. Í Klaksvík finst víkingaaldar búseting niðri á Toft í Uppsallabø (óprentað), heilt niðri á bakkanum við Borðoyarvík, og hinumegin víkina, úti í Grøv, liggur ein púra skillig og órannsakað toft av einum 12 m longum langhúsi, ið hevur víkingaaldar dām. Høvuðsgarðurin í víkingaöld má tó haldast at hava verið í Vági, har forni kirkjustaðurin er.

Leivdir eftir fleiri víkingaaldar búplássum eru funnar í Sandavági. Yviri í Toftini (óprentað) vestan fyri Stórá, er eitt 14 m langt langhús rannsakað og í Eingjartoftum (Dahl 1961) er somuleiðis búseting, ið kann stava frá víkingaöld. Bæði búplássini vórðu avtoftað longu í miðöld, Yviri í Toftini um 1400 eftir C-14 tíðarfestingum at døma. Hvørki av hesum búplássum tykist so týðningarmikið, at vit ikki noyðast at hugsa okkum, at høvuðsgarðurin í bygdini hevur staðið á Sondum við forna kirkjustaðin.

Hóast tað sjálvsagt er torført at meta um, hvørja støðu í samfelagnum tey fólk hava havt, sum búðu í hesum bygningum, sum fyri mongum øldum síðan eru hoknaðir saman, og sjálvsagt heilt ógjørligt at skriva navn húsbondans á tær einstøku toftirnar, so fari eg at loyva mær eina meting av samfelagsviðurskiftunum á hesum fornfrøðiliga grundarlagi. Sum fleiri ferðir nevnt, meti eg, at við tey fornu kirkjuplássini finna vit tann størsta og týðningarmesta garðin í bygdini um tað mundið, tá kirkjan varð grundað, í flestu førum tíðliga í 11. øld, og helst eisini upprunagarðin í bygdini. Vit kunnu tí rokna við, at teir bygningar, vit har finna, skara fram úr

á einhvønn hátt. Tíverri er tað bert í tveimum førum, víkinga-aldartoftir við teir fornu kirkjustaðirnar eru rannsakaðir: á Sandi og í Hvalba, og í hvørgum førinum var tað gjørligt at fáa eina størri rannsókn í lag, so tað ber ikki til at lýsa tær toftir, sum har eru, men í hvussu so er á Sandi tykist talan vera um størsta og stásiligasta hús, sum funnið er í Føroyum (Krogh 1975: 48). Av hesi orsök eru vónir okkara til ta rannsókn, sum nú er í gongd við forna kirkjustaðin á Eiði, sera stórar, hóast vit enn bert hava hóming av tí víkingaaldar langhúsi, sum liggur undir miðaldarfláunum. Her á kirkjustøðunum meti eg, at vit finna teir størstu av stórbóndunum, høvdingarnar, um vit vilja nevna teir so, í seinra parti av víkingaældini. Hinar býlingarnar, sum umrøddir eru, meti eg við einum undantaki at vera stórbóndagarðar við stórum langhúsum, sjálvstøðugar óðalsgarðar, sum hava átt $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ ella $\frac{1}{4}$ av bygdini alt eftir, hvussu langt sundurskiftingin er komin júst í teirri bygdini. Undantakið er toftin í Eingjartoftum, sum ikki er nakað langhús, men ein ferhyrntur bygningur, bert $6\frac{1}{2}$ m langur og 2,35 m breiður. Hetta húsið meti eg at vera so lítillátið eftir víkingaaldar meti, at eg havi ilt við at hugsa mær ein stórbónda bógva har. Heldur er hetta eitt lítið festi, fest burtur av einum óðalsbónda. At slíkt ikki hevur verið ókent í hvussu er fyrst í miðöld, finna vit dømi um í Føroyingasøgu, sum er skrivað tíðliga í 13. öld, har sagt verður um Trónd í kap. 2, at hann leigaði jørðina í Gøtu til fleiri menn og tók so nógva leigu, sum hann kundi fáa. Úr slíkum smáum festarabúplássum er helst stórir partur av úrtøkuni farin til jarðareigaran í leigu.

Eitt gott dømi um eina bygd, sum síðst í víkingaöld enn man vera óbýtt, men tykist hava verið sundurfest til fleiri festarar, finna vit helst í Syðrugøtu, sum búsetingarsøguliga er serstaka áhugaverd. Eftir søgnum at døma skal kirkja hava verið í Syðrugøtu áður í tíðini, og víst verður á ein stað í tí størsta býlinginum í Syðrugøtu, sum Svabo nevnið Fyri oman Brúgv, har kirkjan skal hava staðið (Húsgarð 1955). Í hesum býlingi, tó ikki beint har, sum víst verður á, eru funnar

leivdir av miðaldar kirkjugarði (Dahl 1952), men brimið er tó farið við tí mesta og eisini við teirri kirkjuni, sum har hevur staðið. Fornar bústaðarleivdir eru ongar funnar, men har hevur heldur ikki verið leitað. Tað er ein møguleiki fyri, at tær hava ligið so ovarlaga, at brimið ikki er farið við teimum, og at ein framtíðarrannsókn fer at kunna avdúka høvuðsgarðin í Syðrugøtu, sum má hava verið her á leið. Onnur forn búpláss eru tó eisini at finna í Syðrugøtu. Spjaddar í tí gamla bønnum liggja leivdirnar av 4 smáum búplássum, og av teimum eru 2 rannsakað og kunnu bæði verða tíðarfest til víkingaöld. Á øðrum staðnum, norðuri í Forna (Dahl 1952), varð toftin av einum smáum, ferhyrntum sethúsum, 9 m long og 3 m breið, rannsakað, og á hinum staðnum, vesturi í Horni (óprentað), vórðu 3 toftir funnar. Tann eina toftin vesturi í Horni hevur við vissu verið eitthvørt úthús, meðan hinar báðar toftirnar tykjast at hava verið sethús, onnur umleið 8 m long og 4 m breið, hin umleið 6 m long og 4 m breið, men við eini 2 m breiðari útundirgerð fram við aðrari síðuni. Bæði í skapi og stødd eru hesar toftir í Syðrugøtu púra ólíkar víkingaalдар langhúsum, eins og tann í Eingjartoftum í Sandavági, og vit mugu halda, at her hava fólk við heilt aðrari samfelagsstøðu búð, helst smáir festarar. Slík smábrúk eru umrødd í Seyðabrævinum (grein 7, bls. 49) 300 ár seinri, og at tey óivað mangan hava verið smá og fátækslig, sæst av tí forboði, sum Seyðabrævið setur fyri at festa burtur jørð, ið ber minni enn 3 neyt.

Í hvørgum rannsakaða staðnum í Syðrugøtu eru allar toftir funnar. Norðri í Forna vita vit, at fleiri toftir eru eftir í lendum, og vesturi í Horni vóru rannsóknarumstøðurnar so tvørligar, at tað ikki var gjørligt at fáa fatur á øllum tí, sum verið hevur, partvíst tí at so nógv var órógvað frammanundan av ymsum arbeiðum og partvíst tí at so nógv ífylla var løgd undir tann gamla vegin, at tað var ógjørligt at rannsaka eitt størri øki. Áhugavert er tað tó at síggja báðar sethústaftirnar vesturi í Horni. Eg havi ikki enn torað at mett um týðningin av hesum, um talan t. d. er um tvey sethús til ymisk

brúk á sama garði, men møguleikin fyri, at hetta eru 2 sjálvstøðug sethús hvørt við sínum festi er avgjørt til staðar. Í hesum sambandi kann verða víst til grein eftir Arnvid Lillehammer (1971), sum hevur hug at skilja garðin Ytre Moa í Sogni við 3 smáum sethúsum úr víkingaöld sum ein »mangbølt gard« — ein garð við fleiri húsum.

Áhugavert er tað eisini, og ein verður ikki sørt ovfarin av at leggja til merkis, at soleiðis sum tey fornu búplássini liggja í bønnum í Syðrugøtu, kann bøurin seint í víkingaöld neyvan hava verið nógv minni enn í 18. øld.

Víkingaaldarbúpláss eru sostatt funnin innangarðs í 10 bygðum, sum allar eru ella hava verið kirkjubygdir. Helst er tað tó tilvildarligt, at einki er funnið í øðrum bygðum við. Í 4 førum er víkingaaldarbúplássið funnið í fyrndarbýlingum, sum nevndir eru í teirri elstu jarðabókini frá 1584, og sum enn eru bygdir. Hesir býlingar eru í Skálum í Hvalba (1584: ij Skalle), heiman Á í Kvívík (1584: faar hiemmen Aa), á Eiði (1584: Eijdde) og við Gjógvará í Fuglafirði (1584: Gioffueraa). Í trimum bygðum er búplássið knýtt at forna kirkjustaðnum í bygðini, her hevur búsetingin á staðnum í tveimum førum, Hvalba og Eiði, verið varandi til dagin í dag, meðan kirkjubústaðurin á Sandi er avtoftaður, helst tíðliga í miðöld, men kirkjan verður standandi har hon einaferð er sett. Í 7 bygðum eru funnin víkingaaldarbúpláss, sum ikki eru knýtt at forna kirkjustaðnum. Í hesum bygðum er kirkjustaðurin í 5 førum knýttur at fyrndarbýlingum, sum við einum undantaki eru nevndir í teirri elstu jarðarbókini frá 1584. Tær eru Kvívík (Kiercke theig), Fuglafjørður (up vid gaard), Klaksvík (Vaage), Sandavágur (Sannde Vaage = á Sondum) og Syðrugøta, har býlingurin oman Brúgv ikki er nevndur við navni, men tó er til í 1584. Bert í Seyrvági og Vestmanna stendur kirkjan í einingi.

Tá vit bera saman við viðurskiftini í Grønlandi t. d. er tað óhugsandi, at hesar 7 kirkjur, tá tær einaferð í tíðini, helst stutt eftir kristnitøkuna um ár 1000, vórðu bygdar á fyrsta sinni, bert vórðu settar onkustaðni í bønnum langt burtur frá

húsum. Orsøkin til, at tær ikki vórðu bygdar á teimum gørðum, sum leivdir eru funnar av, kann bert vera tann eina, at annar garður, størri og týðningarmiklari, var í bygdini, og har varð kirkjan bygd. Í flestu førum hevur fólk búið á staðnum til dagin í dag, men í Seyrvági og Vestmanna er kirkju býlingurin avtoftaður í miðöld.

Tó at vit í hesum bygdunum sostatt bert hava ábendingar á, at fleiri búpláss hava verið í bygdini longu í víkingaöld, meti eg hesar ábendingar at vera so mikið haldgóðar, at lítil ivi man vera um, at nevndu bygdir longu í víkingaöld eru skiftar sundur í tveir ella fleiri sjálvstøðugar garðar ella býlingar, men avgjørt prógv fæst ikki uttan at ein ella fleiri av kirkjubýlingunum í hesum bygdum verða rannsakaðar fornfrøðiliga.

Tær báðar bygdirnar, Sandavágur og Syðrugøta, har 2 ella fleiri víkingaaldarbúpláss veruliga eru funnin umframt tað búplássíð, sum ætlandi er í kirkjubýlinginum, siga okkum tó so mikið, at ein býlingaskipan er at finna í hesum bygdum longu í víkingaöld. Vit hava tó í hesum bygdum einki prógv fyri, at býlingaskipanin stendst av einum sundurbýti í sjálvstøðugar garðar, av tí at annað rannsakaða búplássíð í Sandavági og bæði tey rannsakaðu búplássini í Syðrugøtu mugu skiljast sum smá niðursetupláss heldur enn sjálvstøðugir garðar.

Enn eru bert forn búpláss innangarðs umrødd. Uttangarðs finna vit eisini nøgd av fornum bústaðarleivdum í dølum og líðum í hagamum, men fáar eru kannaðar. Nógvar eru óivað leivdir av ærgjum, eitt nú tann rannsakaða toftin í Ergidali millum Hovsvøtnini á markinum millum Hov og Porkeri (Dahl 1970). Hovsmegin liggur sethústoftin og Porkerismegin liggur ein stórur rundur garður, møguliga eitt tippi, har neytini hava verið um náttina. Soleiðis sum ærgið liggur tvørturum bygdamarkið, kunnu vit við vissu siga, at markið hevur ikki verið til, tá ærgið var brúkt, og Porkeri sum sjálvstøðug bygd man tí helst vera yngri enn víkingaöld. Verulig búpláss úr víkingaöld tykjast tó eisini at vera at finna uttangerðs, eitt nú í Kassunum í Nólsoy (Dahl 1968: 197—98), í Fosdali norðan

fyri Velbastað (Andreassen 1976) og í Søltuvík á Sandi (Diklev 1978), men tíverri ber ikki til at siga stórvegis meir um uttargarðs búsetingina í lötuni annað enn, at hesi búpláss eru horvin, tá vit fáa ta elstu jarðarbókina í 1584.

Eg eri ikki enn farin so nágreiniliga ígjøgnum tað fornfrøðiliga miðaldartilfarið, at eg fáí brúkt tað í hesum sambandi, men tað ger helst minni, tí hetta tilfar er ikki so rúgvismikið sum víkingaaldartilfarið, og eg hugsí ikki, at tað fer at broyta stórvegis í teirri mynd av tí fornu føroysku búsetingini, vit nú kunnu royna at gera okkum.

Fornfrøðiliga er landnámstíðin og eldri parturin av víkingaöld, 9. öld, framvegis púra ókend. Her hava vit bert staðanavnagranskingina at líta á. Eftir henni skulu landnámsgarðarnir hava umfatað fleiri bygdir (Matras 1932: 13—24), t. d. alla Kalsoynna, við einum høvuðsgarði, á Kalsoynni í bygdini á Húsum. Við sundurbýting av landnámsgarðinum verða onnur búpláss sett á stovn, á Kalsoynni í fyrstu syftu í Mikladali, og í aðru syftu á Blankskála og Trøllanesi. Henda uppfatan tykist mær rímlig, tí hetta at skifta garðin sundur er fult heimilað í teimum elstu miðaldarlógunum, og er tað, fyri tað, tann sama heimild, sum hevur verið brúkt í føroyskum arvaskiftum í yngri tíð, og er orsøkin til ta væl kendu ognarflokjuna. Tó kundi eg væl hugsað tann møguleika, at áðrenn tað veruliga ognarskiftið skildi bygdirnar sundur, er tað nýggja búplássið longu sett á stovn við niðursetumonnum sum festarum, og festigarðurin hevur so verið grundarlagið undir ognarbýtinum. Stovnsetanin av nýggjum bygðum hevur hildið fram í 10. öld og helst nakað inn í miðöldina. Helst eru tær flestu bygdirnar ikki bert settar á stovn um ár 1000, men fleiri teirra eru longu tá sundurskiftar í býlingar. Stovnsetanin av teimum fyrstu býlingunum, sum hevur verið tíðarfest til umleið 1300 má tí verða flutt eini 300—400 ár aftur í tíðina. Stovnsetanin av býlingum hevur tó hildið fram langt upp í tíðina, men serstakliga síðst í víkingaöld og tíðliga í miðöld tykjast menn hava sett nóg fleiri býlingar á stovn enn ráðiligt var, bæði innangarðs og har sum nú er uttargarðs. Nógvir býlingar vórðu tí skjótt avtoftaðir aftur.

Nær næsta stigið, at skifta býlingin sundur millum tvey ella fleiri hús, er tikið, er rættuliga ilt at meta um. Tað kann vera byrjað í víkingaöld, um vit kunnu góðtaka tvey festi á bústaðnum vesturi í Horni í Syðrugøtu. Í hvussu so er skulu vit neyvan langt inn í miðöldina fyri at finna sundurskiftar býlingar, tí vit mugu minnst til, at um tað er tann sjálvvirkandi arvaskiftisskipanin, sum stýrði sundurbýtingunum í víkingaöld, sum líkt er til, og sum vit kenna hana úr føroyska bóndasamfelagnum í yngri tíð, so er eingin orsök at halda, at steðgur er komin í hesa sjálvvirkandi kraft gjøgnum alla miðöldina, og at hon so tekur dik á seg aftur í 17. öld.

Tey fornfrøðiligu úrslitini sjálv noyða tí fornfrøðingar at broyta hugsan um búsetingarskipanina í miðaldarsamfelagnum. Tað ber ikki longur til at hugsa sær miðaldarbúsetingina sum spjaddar einsamallar garðar, ein í hvørjum býlingi. Heldur mugu vit hugsa okkum býlingar við fleiri húsum, og hetta merkir, at tá vit hava við eitt órannsakað miðaldar toftaøki at gera, kann tað líka væl vera ein sundurskiftur býlingur við fleiri húsum sum ein garður.

Tann mynd, eg her havi roynt at leggja fram av føroyskum búsetingarviðurskiftum, er at kalla bert grundað á fornfrøðiligar keldur, rannsóknir av fornminnum. Myndin er enn kám og lítið nágreinilig, tí keldutilfarið er enn so veikt; tað er ikki rúgvismikið, og tað er ikki nóg væl útgreint, men vit hava gjøgnum fornminnarannsóknir ómetaliga stórar møguleikar at fáa til vega eitt stórt og dygdargott tilfar til at lýsa ikki bert búsetingarviðurskifti, men so mong onnur viðurskifti í fornari tíð. Eg hugsí, at ein endurskoðan av skrivaðu keldunum fer at geva nógvan nýggjan kunnleika, men framtíðar fornminnarannsóknir fara at geva so nógv størri møguleikar. Av serliga stórum týðningi hevði tað verið at farið undir rannsóknir á kirkjustøðunum í teimum bygdum, har víkingaaldarbúpláss longu eru funnin aðrastaðni í bygdini.

Við teimum úrslitum í huga, sum fornfrøðiliga granskingin higartil er komin til, haldi eg tað vera neyðugt at endurskoða tað skrivaða keldutilfarið úr miðöld og yngri tíð, tí tað er

ikki rímiligt at hugsa sær, at teir granskarar hava rætt, sum siga, at bert helvtin av føroysku bygdunum vóru bygdar í 14. øld, at sundurbýtingin av býlingunum ikki byrjaði fyrr enn um 1600, og at ognarjørðin tá var so lítið sundurskift, at tað vóru meira enn 7 merkur í miðal upp á ognargarðin, eins og tað skilliga ikki var rætt at tíðarfesta teir fyrstu býlingarnar til umleið 1300.

Søgufrøðilig greining.

Uppfatan Róland Waag Høgenesens (1971), at bert helvtin av føroysku bygdunum vóru bygdar so seint sum umleið 1300—1400, hóskar sera illa við ta mynd av búsetingini, sum vit hava gjørt okkum á fornfrøðiligum grundarlag, og hon er neyvan røtt. Tað keldutilfar, sum Róland Høgenesen ætlandi hevur nýtt er Føroyingasøga og tvær tingsamtyktir frá umleið 1350—1400: Hundabrævið (Helgason 1951: 111—12) og Skipan um tingfaratoll (Diplomatarium Færoense 27—28). Telja vit eftir, eru næstan $\frac{2}{3}$ av øllum bygdunum nevndar í hesum skjølum, og viðvíkjandi tí ónevnda triðinginum eiga vit at gera okkum greitt, at endamálið við tingsamtyktunum er ikki at rokna upp allar bygdir í landinum. Hví tann vantandi triðingurin ikki er nevndur, vita vit ikki, men tað ber ikki til at siga, at ein ávís bygd hevur ikki verið til, tí hon av einihvørji orsök ikki er nevnd í tingsamtyktunum. Eftir mínum tykki hevur ikki verið tørvur á at áseta t. d. hundatalið fyri Mykines, Koltur og Strendur, sum annars eru nevndar í Skipanini um tingfaratoll ella fyri Skarvanes og Dal, sum eru nevndar í keldum frá 1404 og heldur ikki fyri Froðba, Velbastað, Hósvík, Glyvvar og aðrar bygdir, sum als ikki eru nevndar í miðaldarskjølum. Tað, at bygdir ikki eru nevndar í miðaldarskjølum, kann ikki vera nakað prógv fyri at tær ikki eru til. Fyri slíkar bygdir eru staðanavnagransking og fornfrøðilig gransking einastu móguleikar at greina búsetingarsøguna.

Tað skrivaða keldutilfarið úr miðøld er lítið og spjatt, og einsamalt sigur tað okkum ógvuliga lítið. Hetta er harmiligt, men tað er einki at gera við. Tað er neyvan nakrar vónir um,

at tað verður økt nakrantíð, og lítil dugur man vera í at seta seg at bíða eftir, at tað stóra skjalasavnið, sum skal greiða allar okkara miðaldarspurningar, kanska og kanska ikki fer at vera funnið einaferð, í Rom, Hamburg ella Tróndheimi, ella hvar tað nú man vera. Í veruleikanum eru bert 2 leiðir at ganga fyri at økja um okkara kunnleika til miðøldina. Vit kunnu leita nýtt keldutilfar fram úr moldini við fornfrøðiligum rannsóknnum, og vit kunnu kanna tey viðurskifti, vit eru farin undir at viðgera, í yngri tíð, tí ein søgulig støða í yngri tíð, sum er framkomin við reglubundnum broytingum gjøgnnum miðøldina, soleiðis sum vit hugsa okkum búsetingarskipanina vera íkomna, vil í sjálvum sær siga frá teirri broytingargongdini, sum hevur skapað hana. Tað eru ikki bert búsetingarviðurskifti, men so mong onnur søgulig viðurskifti í miðøld, sum kundu verið lýst við at greina støðuna í t. d. 17. øld, tá vit hava nóg mikið av keldutilfari til at kunna gera tað. Tað er tí ikki trot á keldutilfari, sum eyðkennir granskingarstøðuna í dag. Landsskjalasavnið er á tremur av skjølum, sum kunnu nýtast til at greiða søguligar spurningar hesi seinastu umleið 400 árinum, og tað er tó $\frac{1}{3}$ av tí tíðarskeiði, Føroyar hava verið bygdar, og harvið eisini lýsa aftur á viðurskiftini í miðøld. Eftir mínum tykki má ein tann mest týðandi táttur í arbeiðinum við føroyskari søgu í komandi tíð vera at seta granskarar at viðgera tær mongdir av keldutilfari, sum til eru bæði her og uttanlands.

Tað fyrsta heildaryvirlitið, vit hava yvir føroyska búseting, er jarðarbókin frá 1584, uml. $\frac{1}{2}$ øld eftir at miðøldin vanliga verður søgd at enda. Í henni eru teir allarflestu, men neyvan allir, býlingar umrøddir og harumframt ein mongd av húsum, men áðrenn eg kann viðgera tað búsetingarliga tilfarið í jarðarbókunum, haldi eg tað vera neyðugt at royna at meta um tað virði, jarðarbøkurnar hava sum søguligt keldutilfar, at kanna jarðarbýtið í 1584, tí sum eg áður havið lagt áherðslu á, ognar- ella nýtslurættur til jørð stýrði øllum viðurskiftum tá á døgum og ikki minst tí búsetingarligu gongdini, og at kanna ta føroysku arvaskipanina, sum eg meti vera orsökina

til broytingarnar í ognarviðurskiftunum og tí eisini í búsetingarviðurskiftunum.

Jarðarbøkurnar eru partur av tí roknskapi, sum fúti førði yvir inntøkur og útreiðslur kongs av Føroyum. Jarðarbøkur vórðu skrivaðar á hvørjum ári frá 1584 og fram til 1653, og nógvar av teimum eru til enn. Úr Gabelstíðini er eingin jarðarbók varðveitt, men í 1705 taka tær við aftur og eru flest allar varðveittar á Landsskjalasavninum fram til 1902.

Í jarðarbókunum finna vit yvirlit yvir inntøkur kongs av kongsjørðini, kongsskattinum og pantijørðini. Fyri til fulnar at kunna nýta hesar keldur til granskingar av búsetingar- og jarðarviðurskiftum mugu vit gera okkum greitt, hvat endamálið við hesum yvirlitum er. Yvirlitini yvir kongsjørðina valda ikki stórar trupulleikar. Her finna vit alla ta jørð, sum kongur eigur í Føroyum, hvørt festi oftast nevnt undir tí býlingi, har tað hoyrir heima, við navni festarans, markatali og innstøðu. Harumframt er førd leiga av jørð og innstøðu og kongsskatturin, sum festarin letur. Størsti parturin av kongsjørðini er gamalt kirkjugóðs, sum kongur ognaði sær undir trúbotini, og har afturat nakað av miðaldar kongsjørð. Pantijørðin veldur heldur ongar trupulleikar. Hetta er ognarjørð, sum er sett kongi í veð, og sum leiga verður goldin av. Nakað av hesi jørð verður síðan loyst aftur, meðan onnur pantijørð, ið ikki verður loyst, sum frá líður verður roknað sum kongsjørð. Í jarðarbókunum stendur, hvør hevur pantijørðina í hondum, markatalið og leigan, ið goldin verður.

Trupulleikarnir við at nýta jarðarbøkurnar í søgugransking standast av kongsskattinum. Umframt kongsbøndurnar, sum flest allir lata kongsskatt, verður ein mongd av øðrum monnum nevndir, sum eisini lata skatt. Summir teirra eru kongsbøndur har um framt, men aðrir eru einans nevndir sum skattgjaldarar. Men hvør er hesin kongsskatturin? Hvør er uppruni hansara? Hvørjum verður skatturin latin av? Og hvussu verður hann álíknaður? Hesir spurningar eru ongantíð viðgjørdir, og fyrr enn greiði er fingin á kongsskattinum ber illa til at nýta jarðarbøkurnar sum keldu til jarðar- og búsetingarsøgu uttan við størsta fyrivarni.

Í eini kanning av fólkatali og jarðarbyti um 1600 er søgumaðurin Arnbjørn Mortensen komin til tað úrslit, at miðalstøddin á kongsfestum í 1584 hevur verið góðar 3 mk, meðan óðalsbøndur hava havt heilar 7,4 mk hvør í miðal. Eg skal ikki umrøða kongsjørðina her, men bert knýta nakrar viðmerkingar aftur at tí úrslitinum, sum gevur hesar stóru óðalsgarðar um 1600.

Støddin á teimum einstøku ognareindunum sæst ikki í jarðarbókini, men Arnbjørn Mortensen nýtir skattalistarar sum grundarlag undir eini útrokning, sum vísir, at í 1584 vóru 154 óðalsbøndur, og býta vit alla ognarjørð í Føroyum teirra millum koma vit fram til miðaltalið 7,4 mk til hvønn (Mortensen 1954: 56).

Viðvíkjandi kongsskattinum metir Arnbjørn Mortensen, at hann er ein koppskattur, ein persónsskattur, sum verður álíknadur øllum jarðareigarum og jarðarleigarum, og at teir sostatt allir eru nevndir í jarðarbókini. Henda meting er í veruleikanum høvuðsgrundarlagið undir greinargerð Arnbjørn Mortensens.

Tað finst eingin vissa fyri at kongsskatturin er ein koppskattur, tvørturímóti. Í jarðarbókini 1584 eru 532 skattakonti, men hetta talið noyðist Arnbjørn Mortensen at lækka til 384 navngivnar menn, tí í 148 førum stendur sami maður fyri 2 ella fleiri skattakonti. Tað ber annars lættliga til, at ávísa aðrar veikleikar í hesi kanning, t. d. kunnu vit finna stórar jarðareigarar, sum als ikki eru nevndir í jarðarbókini, t. d. Jógvan Heinason, sum var frákoyrdur sum løgmaður í 1583. Úr arvastríðinum eftir hann, vita vit, at hann átti jørð í Húsavík, Skálavík, á Sandi, í Depli, á Skála og á Skálatoftum, men henda ognarjørð hansara er ikki at finna í jarðarbókunum, bert tey nógvu kongsfesti, hann eisini hevði. Taka vit bygd fyri bygd, ber til at vísa á, at hetta er ikki nakað sum er komið skeivt fyri av einihvørji orsök. Úti á Oyri í Borðoy finna vit 3 kongsbøndur, sum tilsamans hava 5 mk 12 gl kongs; men teir, sum sótu við teimum 12 mörkunum av kleysturjørð og áttu tær 6 ognarmerkurnar í bygdini, eru ikki

at finna í jarðarbókini. Í Árnafirði er bert ein 10 marka kongsgarður at finna, men ikki tær 6 ognarmerkurnar. Í Haraldsundi er ein 9 marka kongsgarður, men eingin konto fyri tær 7 ognarmerkurnar. Í Depli finna vit 1½ marka festið, men onga skattakonto fyri tær 6½ ognarmerkurnar í bygdini. Á Norðtoftum verður hálvmarkarfestið skattað, men ikki 3½ mörk í ogn, o. s. fr. Hesi dømini vísa okkum, at í jarðarbókunum finna vit ikki allar teir menn, sum áttu ognarjörðina, og tað ber tí ikki til at góðtaka tey úrslit, Arnbjørn Mortensen er komin fram til.

Hvør er so kongsskatturin? Eg veit ikki at svara, men hann kann ikki vera nakar koppskattur. Hann kann heldur ikki vera nakar jarðarskattur, tí vit finna nógva jørð, sum ikki verður skattað, og eisini er skattaálíknin uttan nakað samband við markatalið. Ein møguleiki er, at kongsskatturin upprunaliga varð álíknaður gørdum, ið høvdu meira enn eitt ávíst markatal, eins og kongsskatturin í Íslandi (Benediktsson 1970: 435—36), men síðani, so hvørt sum garðarnir eru sundurskiftir, er vorðin eitt slag av bústaðarskatti, samanber skattagrundirnar í Suðuroy, sum bæði Lunddahl (1911: 427) og Bjørk (1960: 48) nýta at styðja eina líknandi hugsan. Tað ber ikki til at gita seg fram, men tað ber til at granska. Tað ber til at samanbera jarðarbøkurnar við annað søguligt keldutilfar, eitt nú tingbøkurnar úr 17. øld, skiftibøkurnar úr 18. øld og fólkateljingina í 1801 og harvið kannað hvussu kongsskatturin verður álíknaður, samanborið við kend jarðar- og búsetingarviðurskifti. Somuleiðis ber til at samanbera kongsskattin í Føroyum við skattaviðurskiftini í grannalondum okkara. Hetta er ein stór granskingaruppgáva, men eg meti eina neyva keldugreining av jarðarbókunum at vera eina ta týðningarmestu uppgávuna innan føroyska søgugransking í dag. Arnbjørn Mortensen gjørdi eina góða roynd, men vann ikki á mál, tí tað grundleggjandi arbeiðið við keldugreiningini var ikki gjørt.

Jarðarbytið umleið 1600 og í 17. øld kann tó verða mett út frá øðrum keldutilfari enn jarðarbókunum. Í teimum elstu skiftunum síðst í 17. øld finna vit ognarskrásetingar, ið vísa

eina fullkomna sundurpetting av ognarjørðini niður í fáar gyllin og fá skinn við. Lucas Debes gremur seg eisini um skilið: teir fátæku óðalseigararnir skiftajørðina sundur í smá petti, heilt niður í 5 skinn (Debes 1673: 235—36), og í øðrum stað sigur hann, at óðalsjørðina hava arvingarnir pettað sundur sínámillum, soleiðis at óðalsmenn, sum í fyrstani hava verið teir ríkastu og mætastu, nú eru fátækir og týðningarleysir, meðan kongsbøndurnir eru ríkir og mætir (Debes 1673: 181—82). Hyggja vit at teirri elstu tingbókini (Joensen 1953), er skilið næstan tað sama, men tó finna vit 1 mørk ella báðar tvær umrøddar í sakarmálum, men eisini smærri eindir 12 gyllin, 4 gl og 2 gl. Yvirlitið yvir pantjørð í jarðabókini 1584 vísir tað sama. Vanliga støddin er 1, 1½ ella 2 merkur, men 8 gl og 4 gl eru eisini at finna. Eitt undantak er tað at finna 6 mk í pantjørð í Øravík og 5 mk í Hvanndalshúsi suðuri í Vági. Hesar 5 mk umframt 2 mk sama stað vórðu settar í veð so seint sum í 1583.

Samantikið vil eg meta, at ognarjørðin um 1600 longu er ógvuliga sundurpettað. Sama er við kongsjørðini. Arnbjørn Mortenssen hevur víst á, at $\frac{1}{3}$ av kongsfestunum í 1584 er yvir 4 mk til støddar, annar triðingurin er millum 1 mk og 4 mk og síðsti triðingurin er bert 1 mørk og minni (Mortensen 1954: 52—53). Nógv festi eru heilt smá, einar 4 gl er vanligt, og miðalstøddin í hesum bólkinum er bert stívliga ein hálv-mørk.

Líta vit at jarðabýtinum um 1600, mugu vit viðganga, at tað eru fáar jarðareindir, ið tola at bera navnið garður. Sundurpettingin er væl á leið komin, og heildarmyndin er heilt ein onnur enn tann, vit gjørdum okkum av óskiftum býlingagørðum í víkingaöld. Her eru hendar stórbroytingar, og tær eru hendar í miðöldini. Orsøkina til hesar broytingar havi eg fleiri ferðir peikað á. Lucas Debes gramdi seg í 1673 um føroysku arvaskiftisskipanina, og í 1617 síggja vit, hvussu arvagóðsið eftir Jógvan Heinason, sum í sjálvum sær liggur spjatt, verður sundurskift millum arvingarnar (Joensen 1953: 56—59), og longu í Føroyingasøgu, sum er skrivað í 12. øld, finna vit

jarðarskifti umtalað. Eftir míni hugsan hevur arvaskiftisskipanin virkað gjøgnum alla miðöldina, og eftir at hon í víkingaöld hevur skift bygdirnar sundur í býlingar, heldur hon í miðöldini áfram við at skifta býlingarnar sundur í smærri eindir, hús. Vit finna hesa skipan heimilaða í miðaldarlóggávuuni. Ta elstu føroysku lógbókina kenna vit ikki, men í Gulatingslógini, sum sett varð í gildi í Føroyum í 1273 og seinri lógum, finna vit reglur um arv og jarðarskifti, sum heimila fólki at skifta ognarjørð sínámillum næstan sum teimum lystir. Gulatingslógin hevur nágreiniligar reglur fyri, hvussu fólk skulu bera seg at, tá tey ætla at skiftajørð sínámillum — skifta óðalsskifti (GL. V 16, í Robberstad 1952: 115—15). Eru øll samd, kunnu tey skifta, sum tey vilja. Annars verða ávísar reglur settar fyri, hvussu skiftið skal fara fram, og nýggir marknasteinar verða settir.

Í landslóg Magnus Lagabøtara, sum varð samtykt í 1274 og stutt eftir man vera komin í gildi í Føroyum, finna vit somu reglur aftur: Skiftið, sum tit vilja, um tit eru samd, men skiftið eftir ávísum reglum, um tit ikki kunnu semjast (ML. VI 3 í Taranger 1915: 98—99). Landslógin hevur verið í gildi í Føroyum fram til 1604, tá Norska lóg Chr. IV varð givin. Henda er tó mest sum ein umseting av landslógini til danskt, men í Norsku lóg Chr. V, sum varð sett í gildi í Føroyum í 1688, finga vit somu reglu aftur (NL. Chr. V, 5—2—68 í Boppenhausen 1768: 742—44), tó í nakað broyttum líki, m. a. er tann fyrri partur horvin, sum segði, at fólk kundu skifta sum tey vildu, bert tey vóru samd, men heimildin at skiftajørðina sínámillum er framvegis í lógini. Í Føroyum kunnu vit sostatt fylgja lógarreglunum fyri teirri jarðarskipan, sum Føroyingar í yngri tíð nýttu út í æsir, heilt aftur til 1273. At vit í Føroyum ikki sleppa longri aftur enn til 1273 er tí at elsta føroyska lógbókin ikki er varðveitt, men vit hava loyvi at gita, at reglurnar um jarðarskifti í henni ikki hava verið nógv øðrvísi enn í Gulatingslógini.

Jarðarskifti hevur kunnað farið fram annaðhvørt í sambandi við arv ella tá menn vildu skifta jarðarogn, teir áttu

í felag, sum tað sæst í Norsku lóg Chr. V. Í reglunum fyrri skifti finna vit einki, sum kann avmarka rættin at skifta jørð sínámillum, uttan tað, at hann skal ráða, sum vil skifta jørðina í størst stykki. Slík avmarking er tó komin í arvalóggávuna. Í Gulatingslóginu er ikki størvegis av avmarkingum, bert hetta, at óðalsjørðin skal fara til mannligar arvingar, meðan kvinnuligir arvingar skulu hava leysafæ (GL. VI 1 í Robberstad 1952: 129—30). Eftir landslóginu kann konufólk tó eisini arva jørð, hóast mannligir arvingar eru. Har stendur, at synir skulu arva óðalsjørð og dótur útjarðir (t. e. ognarjørð, sum óðalsrættur ikki er til), ella leysafæ, um eingin jørð er. Men nú verður lagt afturat, at elsti sonur skal hava høvuðsgarðin, um so er, at hinir fáa eins góðar óðalsjarðir (ML V 7 í Taranger 1915: 80—81). Hetta er helst ein roynd at avmarka tað jarðarbyti, sum longu man gera vart við seg í 1274, men í teimum førum, tá eins góðar jarðir ikki hava verið til hinar arvingarnar, hava arvingarnir annaðhvørt verið noyddir at skifta høvuðsgarðin ella eiga hann í felag, og slík samogn kundi altíð verða skift millum eigararnar eftir reglunum um skifti. Tað er tí ívasamt, hvussu stóran týdning henda avmarking hevur havt her í Føroyum í hvussu er.

Í Norsku lóg Chr. V er henda avmarking gjørd strangari. Eftir arvareglunum kann høvuðsgarðurin ikki undir nøkrum umstøðum verða skiftur millum arvingarnar (NL. Chr. V, 5—2—63 í Boppenhausen 1768: 736—37). Henda regla kann í hvussu er ongan týdning hava havt fyrri Føroyar, tí í 1688 man neyvan nakar ognargarður vera at finna.

Vit sóu, at ein partur av kongsjørðini í 1584 eisini var nógv sundurpettaður. Eg hugsi mær, at orsøkin er tann sama sum við ognarjørðini, tað er arvaskiftið, sum hevur skuldina. Tí kongsjørðin hevur einaferð verið ognarjørð, sum í flestum førum kirkjan hevur ognað sær í miðöldini, og sum kongur ikki legðist á fyrr enn eftir trúbótina. Eg hugsi mær, at tey stóru festini, tey sum fevna um heilar býlingar, t. d. í Kollafirði, Kaldbak, Saksun, Seldarfirði og Lamba eru komin undir kirkjuna heilt tíðliga í miðöld. Í veruleikanum eru hesi festi

ikki fleiri enn uml. 30. Tað vil siga, at einir 30 býlingagarðar av teimum yvir 200 eru varðveittir óskiftir fram til 1584. Longri frammi í miðöldini er tað smærri garðar, størri ella minni partar av býlingum, ið kirkjan ognar sær, og seint í miðöldini er tað teir beru snøklar, nakrir fáir gyllin. Júst hesi mongu smáfestini meti eg sum haldgott prógv fyri, at eg eri á rættari leið, tá eg føri fram, at sundurbýtingin av býlingunum og stovnanin av húsum er byrjað tíðliga í miðöldini og hevur hildið fram gjøgnum miðöldina.

Búsetingarliga kunnu vit uml. 1600 við jarðarviðurskiftunum í huga rokna við at finna fleiri ella nógv hús í teimum býlingum, sum ikki eru ein stórir kongsgarður, og tað er júst tað, vit finna í jarðarbókunum. Eg rokni við, at tær ymsu skattakonti umboða avmarkaðar búsetingareindir og vísa eitt minsta tal av húsum. Latið okkum taka nøkur dømi.

Í Sumba finna vit í 1584 býlingarnar í Hørg við 3 húsum, av teimum 1 festi, undir Hamri við bert einum 1 mk festi, á Krossi við 3 húsum, sum eru felags um skattin, og við Kvíggjá bert við einum festi, 1 mk 10 gl. Høvudsþýlingurin í Sumba, í Gørðum, er ikki nevndur við navni, men húsini eru nevnd: Laðangarður er eitt 10 marka festi, í Niðurhúsum hevur 1½ mørk í festi, og Kálgarður er longu farin sundur í 2, ovari Kálgarður og niðari Kálgarður, sum hevur stívar 9 mk kongs. Her er skilliga talan um eina gamla sundurskifting av býlinginum í fleiri hús.

Sama er støðan í Skúvoy, sum ikki hevur verið býlingaskipað, tað menn vita um, tó at hon kanska einaferð í tíðini hevur verið tað. Í 1584 finna vit 4 hús nevnd við navni, Stórstova, Sýslumansstova, Breiðastova og úti í Horni. Seinri kemur Bartalsstova afturat. Áhugavert er tað, at einaferð í miðöldini hevur ein skrivari ruslað eina gamla søgu niður á breddan í lógbókini um 4 systrar, sum áttu hvør sín part av Skúvoyinni (Jakobsen 1907: XXVI), men líka so áhugavert er tað, at hesi stovunøvnini umfata fleiri hús hvørt. Stórstova hevur 1 hús við einum 8 markafesti, eitt annað við 9½ mørk í festi og 2 festarum og harafturat eitt ognarhús. Sýslumansstova hevur 2

festi, annað hálvasjeyndu mørk og hitt 1 mørk. Hetta navnið »Sýslumansstova« tykist sera áhugavert, og kann móguliga vísa langt aftur í miðöldina og stava frá einum kongligum umboðsmanni, sýslumanni, sum hevur havt sæti í Skúvoy. Breiðastova hevur 6½ mk í festi og 3 ognarhús. Einasta stovan, har bert eitt hús er, er úti í Horni. Tað er skilligt, at hesar stovurnar finnast í 1584 bert sum nøvn, ið stava frá eini nógv eldri tíð. Miðaldarstovurnar, sum einferð hava verið til, eru í 1584 skiftar sundur í fleiri hús.

Mykines kundi eisini veri nevnt. Har eru 3 býlingar, og vóru tað eisini í 1584. Høvuðsbýlingurin er ikki nevndur við navni, men vit vita frá húsaskráseting á kongsfestunum í 1721, at hann varð nevndur á Bø (Føroya Landsskjalasavn), men broytti navn í 18. öld til Heiman Á (Svabo 1959: 373). Hinir báðir eru Handan Á og á Túali. Býlingurin á Bø er í 1584 skiftur sundur í Innistovu og Útistovu, men hvør av hesum stovunum er aftur skift sundur í fleiri hús, Innistova í eitt festi við 4 gl og 4 ognarhús, Útistova í eitt 5 markafesti, eitt hálvmárkarfesti og eitt ognarhús. Skilligt er, at býlingurin á Bø fyrst er skiftur sundur í 2 hús, sum síðan eru farin sundur í fleiri hús, og alt er hent fyri 1584. Handan Á eru 2 festi og eitt ognarhús, og á Túali eru 2 festi, annað 3 mk 12 gl við tveimum festarum, hitt 12 gl. og harafturat 1 ognarhús.

Hesi dømini skuldu verið nóg mikið til at víst, at sundurskiftingin av býlingunum í hús er ikki byrjað eftir 1600, sum áður hevur verið sagt. Hon er byrjað langt fyri 1584.

Miðaldarkeldurnar eru ikki til stórvegis hjálp, men eg skal to nevna nakrar. Í Hundabrævinum frá 14. öld kunnu vit skilliga síggja eina býlingaskipan t. d. í Hvalba (Helgason 1951: 111), og í einum miðaldarskjali er ein býlingur nevndur við navni. Tað er býlingurin á Sondum, heima á Sandi, og er tað mær vitandi einastu ferð eitt býlingsnavn sæst í einum miðaldarskjali. Hetta er eitt bræv frá 1412 (Jakobsen 1907: 49), sum viðger 4½ mk við navninum Nikkajarðir, sum skilliga liggja á Sondum. Hetta bønnavnið er síðan horvið, men eftir jarðarbókini er Sandagarður í 1584 júst 4½ mk, so eg ivist

ikki í at siga, at tað er hetta festið, talan er um í 1412. Á Sondum er eitt annað festi í 1584, 1 mk í húsinum á Brúgv, og harumframt eru 2½ mk ognarjørð ella meir í býlinginum. Óskifti býlingurin á Sondum hevur upprunaliga verið 8 mk ella meir, men hann er sundurskiftur fyri 1412, og tað er vert at leggja til merkis, at brævið umtalar jarðarstykki, ikki ein garð ella part av garði. Hugmyndin um jørðina sum part av einum garði er longu í 1412 farin at kámast.

Úrskurður.

Grundað á fornfrøðiligt, søguligt og málsligt keldutilfar hugsi eg sostatt, at tað ber til at vísa á, at bygdir longu í víkingaöld vórðu skiftar sundur í býlingar, og at býlingar trúligast tíðliga í miðöld vórðu skiftir sundur í hús, sum aftur vórðu skift sundur í minni hús. Henda sundurbýting er ein reglubundin søgulig gongd, har arvaskiftisskipanin er orsök. Henda skipan hevur uttan íhald virkað á jarðarviðurskiftini, sum aftur hava virkað á búsetingarviðurskiftini. Um einki forðaði, hevði henda sjálvvirkandi kraft kunnað malið alla jørð sundur til berar snøklar, men vit hava kirkjuni í miðöldini fyri at takka, at hetta ikki hendi. Arvaskiftisskipanin fekk sum frá leið bert helvtina av føroyskari jørð at virka á, tí kirkjan ognaði sær hina helvtina. Lat meg viðmerkja, at eftir mínum tykki gjørði kirkjan í miðöldini føroyskum jarðarbrúki eina stóra tænastu við at varðveita teir garðar, sum gjørdust grundstuðulin í føroyskum jarðarbrúki, tá ognargarðarnir vóru farnir í sor, og búsetingarsøguliga er tað kirkjuni fyri at takka, at vit í Føroyum umframt at fáa tann samansetta býlingin við fleiri húsum, eisini í nøkrum førum varðveittu tann upprunaliga búsetingarháttin við einum einsamøllum bóndagarði.

SUMMARY

Old settlement in the Faroes.

From the time of the first settlement until the end of the 19th century life in the Faroes was based on farming and its sidelines (fishing, fowling and the hunting of pilot whales etc.) which became linked together into an economic whole in which the produce was divided according to the rights of ownership or use of land. Therefore, matters of the land were decisive for all society and have, among other things, governed the process of settlement.

Research into place-names suggests that original estates of the time of settlement included several villages and, in some cases, whole islands. These large estates were, however, quickly divided up with the result that one estate comprised one village. Further division of estates formed several estates in the same village, but still standing on their own, and the foundation was laid for *býlingar*. Chr. Matras estimates that this step was taken about 1300, while Róland Høgnesen estimates that by the period 1300—1400 only half the villages had been founded. Further division of the *býlingur*-estates formed several farms (houses) in the same *býlingur*, and Chr. Matras estimates that this took place after 1600. The pattern of settlement in the middle ages becomes thus formed of scattered estates, one in each *býlingur*. This corresponds to the usual archaeological conception of Norse medieval estate.

In this article I have endeavoured to show by the coordinated handling of archaeological, historical and philological sources that the above-mentioned division of estates must have gone ahead much more quickly than has hitherto been accepted. In the Viking age we already have firm archaeological indications that several estates existed in the same village (i. e. that *býlingar* had already been formed in the Viking age) and in a single case the possibility that several households lived on the same estate.

The oldest acceptable documentary source material shows that by the 16th century the division of *býlingar* into smaller farms had already come a long way and a similar example of division has even been found in a source from 1412. It is conceivable that the division of *býlingur*-estates into smaller farms, which prepares the economic foundation for several houses in the same *býlingur*, began early in the middle ages and was a direct continuation of the regular process which in the Viking age divided up settlement estates into villages and villages into *býlingar*. This regular historical process was based on the system of inheritance in force, which is found justified in the oldest preserved Norse legislation, and is still today practised in Faroese villages where modern legislation concerning registration and division of land is not yet in force.

However, in the middle ages, the Church, the King and foreign nobles,

by appropriating land, hindered the inheritance laws from breaking up all Faroese land into narrow strips, as allodial land is today.

Early in the medieval period these institutions had already begun to appropriate one estate after another. Such estates were not divided up any smaller than they were at that time, unless a direct administrative decision was taken concerning that matter. In this way, by the time of the Reformation about half the land was exempt from the system of inheritance. In 1600 some Faroese *býlingar* and a few small villages, about 30 in number, were still a single estate, while almost all other *býlingar* had been divided up.

It is decisive for an archaeological evaluation of a Norse medieval estate whether the land belongs to the Church, the King or other institution, or whether it is allodial land. In the former situation the estate can be one farm with one household, while in the latter it will usually have already been divided up into several farms and households in the medieval period.

býlingur sing, *býlingar* pl; 'small group of houses forming a separate subdivision of a village'.

BÓKMENTIR

- Andreassen, Leon 1976: Búseting á Velbastað og í Fossdali, Mondul 1976, nr. 3, Tórshavn.
- Benediktsson, Jakob 1970: Skatter. Island. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XV, København.
- Björk, E. A. 1959: Strandrætturin í Føroyum. Fróðskaparrit 8, Tórshavn.
- 1960: Heimrustir. Fróðskaparrit 9, Tórshavn.
- 1961: Óðalsrætturin í Føroyum. Eitt yvirilit yvir søguligu tilgongdina og orsökir hennara. Fróðskaparrit 10, Tórshavn.
- 1975: Jordfællesskab og udskiftning. Indledning ved E. A. Björk. í Ewens, Johs. 1975: Jordfællesskab og Udskiftning paa Færøerne. Færoensia Vol. X, København.
- Boppenhausen, Johannes 1768 (útg.): Kong Christian den Femtes Norske Lov. København.
- Bærentsen, C. 1911 A: Ældre Love og Bestemmelser om Landboforhold paa Færøerne. í Tillæg til forslag og betænkninger afgivne af Den Færøske Landbokommission. København.
- Bærentsen, C. 1911 B: Ejendomsforholdene i Bygden Sand. í Tillæg til forslag og betænkninger afgivne af Den Færøske Landbokommission. København.
- Dahl, Sverri 1951: Fornar toftir í Kvívík. Varðin 29. Tórshavn.
- 1952: Tvey fornminni í Syðrugøtu. Fróðskaparrit 1, Tórshavn.
- 1958: Toftarannsóknir í Fuglafirði. Fróðskaparrit 7, Tórshavn.

- 1961: Bústaður í Eingjartoftum, Sandavági. Fróðskaparrit 10, Tórshavn.
- 1965: Víkingabústaður í Seyrvági. Fróðskaparrit 14, Tórshavn.
- 1968: Fortidsminder. Í J. P. Trap: Danmark, XIII, Færøerne, 5. udg. København.
- 1970: Um ærgi og ærgitofir. Fróðskaparrit 18, Tórshavn.
- Debes, Lucas Jacobsen 1673: Færoe et Færoa reserata, det er Færøernes og færøske Indbyggers Beskrivelse. København.
- Degn, Anton 1945: Færøske Kongsbønder 1584—1884, Tórshavn.
- Diklev, Torben 1978: Víkingar í Söltuvík, Mondul 1978, nr. 1, Tórshavn.
- Helgason, Jón 1951: Kongsbókin úr Føroyum, Útiseti VI, Keypmannahavn
- Helms, Chr. 1911: Bemærkninger om Emner af den færøske og norske Landboret. Í Tillæg til forslag og betænkninger afgivne af Den Færøske Landbokommission, København.
- Húsgarð, E. 1955: Um búseting í Syðrugøtu, Varðin 31. Tórshavn.
- Høgenesen, Róland Waag 1971: Færøernes historie. Jordens Folk. Etnografisk revy. nr. 1, 1971. København.
- Jakobsen, Jakob 1907 (útg.): Diplomatarium Færoense, Tórshavn — København.
- Joensen, Einar 1953 (útg.): Tingbókin 1615—54. Tórshavn.
- Joensen, Jóan Pauli 1975: Færøske sluppfiskere. Etnologisk undersøgelse af en erhvervsgruppes liv. Skrifter frå Folklivsarkivet i Lund nr. 17. Lund.
- Krogh, Knud J. 1975: Seks kirkjur heima á Sandi. Mondul 1975 nr. 2. Tórshavn.
- Lillehammer, Arnvid 1971: Yttremoa i Årdal. Ein mangbølt gard frá vikingtida? Arkeo 1971, nr. 1, 20—21.
- Lunddahl, J. A. 1911: Nogle Bemærkninger om de færøske Landboforhold, København 1851. Endurprentað í Tillæg til forslag og betænkninger afgivne af Den Færøske Landbokommission, København.
- Matras, Christian 1932: Stednavne på de færøske Norðuroyar. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, København.
- Mortensen, Arnbjørn 1954: Fólkatálið og ognarbýtingin í Føroyum um 1600. Fróðskaparrit 3. Tórshavn.
- Rafn, C. C. 1832 (útg.): Færeyinga saga. København.
- Robberstad, Knut 1952 (útg.): Gulatingslovi. Oslo.
- Seyðabrævið. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn 1971.
- Svabo, Jens Chr. 1959: Indberetninger fra en Rejse i Færø 1781 og 1782. Udgivet af N. Djurhuus. Selskabet til udgivelse af færøske Kildeskrifter og Studier. København.
- Taranger, Absalon 1915 (útg.): Magnus Lagabøters Landslov. Kristiania.